

Bethlen István konzervativizmusa

ROMSICS IGNÁC

(*Budapest, Széchenyi Könyvtár, Magyarológiai Csoport*)

Gróf Bethlen István közel félévszázados politikai pályája¹ az agrárius szociálprotekciónizmus és történelmi elitizmus jegyében indult. Nem abban az értelemben, hogy a 19. század közepi hazai polgári átalakulást és a század uralkodó ideológiáját, a liberalizmust teljesen elvetette volna, hanem abban az értelemben, hogy a század végére kialakult viszonyokat részben konzerválni, részben a földbirtokos érdekeknek megfelelően módosítani akarta.

Korrigálni mindenekelőtt a kormány gazdaság- és társadalompolitikáját kívánta. Elismerte, hogy a polgári forradalom előtti „állami korlátok” és „fejedelmi szeszélyek” felszámolása, valamint a forradalom eredményeként kibontakozó „szabad gazdasági tevékenység” a 19. század második felében Magyarországon is „óriási anyagi fejlődést” hozott és a „termelés szédületes fokozását” eredményezte. Úgy vélte azonban, hogy ez a fejlődés egyoldalúan az iparnak és a kereskedelemnek kedvezett. Az agrárszektor viszont — és ezen belül különösen a közép- és nagybirtokot — hátrányos helyzetbe hozta. Ebből kiindulva bírálta a „korlátlan gazdasági szabadság” elvét, az „illoyális versenyszellemet”, sőt az ipar és a kereskedelem „idegen kezekbe”, azaz zsidó tulajdonba kerülését is.² Mindezekkel egy határozottabb és kifejezettebb agrárius jellegű állami szociálprotekciónizmus doktrínáját szegezte szembe. Ennek legfontosabb elemei következők voltak: az ipar mérsékeltebb és a mezőgazdaság fokozottabb állami szubvencionálása, az agrárszektor hatékonyabb vámvédelme, a mezőgazdasági hitelek kamatfeltételeinek javítása, a hitbizományok rendszerének fenntartása, sőt kiterjesztése a közép- és kisbirtokokra, s végül a termelési, fogyasztási és értékesítési szövetkezetek egész országra kiterjedő hálózatának a létrehozása.³ Ezzel a programmal Bethlen egyike lett a permanens gabonaértékesítési válság által sújtott, s a liberálkapitalista gazdasági viszonyok közepette alkalmazkodási nehézségekkel küzdő árutermelő középbirtokos és „kis-nagybirtokos” érdekek megszólaltatóinak és képviselőinek.

A 19. század végére kialakult polgári liberális állam politikai intézményrendszerét ezzel szemben nem megváltoztatni vagy módosítani, hanem konzerválni akarta. Mivel

¹ *Bethlen István* 1874-ben született és 1947-ben halt meg. Az 1919–20-as forradalmi, majd ellenforradalmi időszakról eltekintve 1901-től 1939-ig folyamatosan parlamenti képviselő, ezt követően pedig 1944-ig felsőházi tag volt. 1920 és 1944 között a magyar politika egyik meghatározó egyénisége, 1921-től 1931-ig Magyarország miniszterelnöke.

² *Gróf Bethlen István*. 1906. 4–7.

³ *Gróf Bethlen István* 1912¹ és 1912² — Vö. *Romsics Ignác* 1987. 42–120.

választójoggal csak a vagyonos és/vagy művelt felsőbb rétegek (az összlakosság 6%-a) rendelkeztek, s így a történelmi elit, az arisztokrácia és a birtokos nemesség politikai vezető szerepe továbbra is megmaradt, a liberális doktrína, illetve államberendezkedés és a tradicionalista elitizmus ellentmondása a 19. század végéig élesen nem manifesztálódott. Egyre nyilvánvalóbbá vált azonban ez az ellentmondás a 20. század elejétől kezdve. Ekkorra a magyar társadalomban jelentős városi polgárság és munkásosztály alakult ki, amelyek a parasztság polgárosodó felső rétegeivel együtt a politikai érdekérvényesítés jogát kezdték követelni a maguk számára. A réginek és az újnak ebben a harcában Bethlen konzervánsan a régi, azaz a funkcionálisan progresszíviből konzervatívivá váló liberalizmus és ezzel összefüggésben a történelmi elit pozícióinak megőrzése érdekében foglalt állást. Minden olyan törekvéssel, amely ezen a politikai rendszeren érdemben változtatni akart (például a választójog demokratizálásával), határozottan szembefordult. Az igazi nemzeti politikának — jelentette ki például egyik 1910-es beszédében — nem az általános választójog bevezetése, s ezáltal a „tömegek uralmának” megteremtése, hanem „csak az lehet az érdeke, hogy az az elem, amely a múltban is ez országban a kulturái felsőbbségénél, anyagi erejénél és politikai iskolázottságánál fogva mindig a haladás barátja volt, megtartsa a jövőben is azt a supremáciát és hegemóniát, mely mindenkor a nemzet összes polgárainak a javára vált.”⁴

Az arisztokrácia és a birtokos nemesség nemzeti érdekek feltüntetett politikai vezető szerepét tehát Bethlen e rétegek történelmi érdemeivel és a nemzet irányításához elengedhetetlen örökletes politikai kultúrájával próbálta legitimálni. A feltörő új társadalmi rétegeket ezzel szemben úgy mutatta be, mint amelyek mindeddig csak gazdasági téren értek el eredményeket. Am arról, hogy milyen a politikai kultúrájuk, a nemzeti eszméhez és érdekekhez való viszonyuk, áldozatvállalási készségük stb. „semmit sem tudunk még”.⁵ Ezt 1901-ben jelentette ki. 1910-ben, amikor a konzervativizmus és progresszió harca kiéleződött, már jóval radikálisabban fogalmazott. A demokrata és a polgári radikális ideológiákat ekkor „nemzetellenes mérgeanyagként” jellemezte és halaszthatatlan nemzeti feladatnak próbálta feltüntetni azt, hogy „ez a mérgeanyag a közéletből eltávolítható”.⁶

Agrárius szociálprotekciónizmus és történelmi elitizmus ilyenformán szervesen kiegészítették egymást és mint politikai programok a feudális eredetű hagyományos vezető rétegek gazdasági, társadalmi és politikai hatalmának a megőrzését, illetve megszilárdítását célozták.

Az első világháború, az ezt követő forradalmak, s végül a trianoni békeszerződés Bethlen pályáján elég mély cezúrát jelentettek. Egyéni helyzete úgy alakult, hogy 5 ezer holdas erdélyi nagybirtokosból egyik napról a másikra Magyarország vagyontalan miniszterelnöke lett. Politikai szempontból pedig a polgárság, parasztság és munkásság törekvéseinek olyan elementáris kitöréseivel szembesült, amelyek egy pillanatra az orosz arisztokrácia sorsát vizionáltatták vele. Ismerünk magyar nagybirtokost (Károlyi Mihály), aki pályáját Bethlenhez hasonlóan kezdte, s ezeket az éveket átélve demokrata, majd szocialista politikus lett. Bethlen pályája nem tartozik az ilyen nagyívű életutak közé. Nemcsak szocialistává nem vált, hanem a demokráciával sem tudott megbarátkozni. Kétségtelen ugyanakkor, hogy — politikusként, miniszterelnökként — az új helyzethez valamilyen mértékben neki is alkalmazkodnia kellett, s ő alkalmazkodott is. Ez konzervativizmusára is hatással volt.

⁴ Magyar Gazdák Szemléje, 1913. márc. 149—150.

⁵ Székely Lapok, 1901. szept. 15. 2—3.

⁶ Képviselőházi Napló, 1911. jan. 3. 317.

A változás legszembeötlőbben gazdaság- és szociálpolitikájában volt érzékelhető. A két forradalom veresége után az agrárius irányzat pozicionálisan megerősödött és harcosan követelte a régi programjának kormánypolitikává tételét. Ez a mezőgazdaság, s legfeljebb még a mezőgazdaság által megtermelt nyersanyagokra épülő feldolgozóipar egyoldalú támogatását jelentette volna. A szélsőjobboldal ugyanakkor a zsidó vagyonok kisajátítását és a tőkés gazdaság alapintézményeinek (tőzsde, bankok) a felszámolását, illetve „megrendszerbályozást” követelte. Bethlen nemcsak az utóbbiakkal fordult szembe és szerelte le azokat, hanem az agráriusok hegemóniális törekvéseitől is elhatárolta magát. A szélsőjobboldali antikapitalizmus vagy az agrarizmus vállalása helyett miniszterelnöksége alatt végig a nagytőke és a nagybirtokok egyeztetett érdekeinek megfelelő gazdaságpolitikát próbált érvényesíteni. Sőt konfliktushelyzetekben, ha ez az érdekegyeztetés nem sikerült, többször az ipar javára döntött. Így történt ez például 1924-ben, az új vámtarifarendszer megalkotásakor is. Az új vámrendszer lehetővé tette az ipari nyersanyagok vámmentes behozatalát és az ipari késztermékeket átlagosan 30%-os vámvédelemben részesítette. (Ezen belül előfordultak olyan jelentős árdrágító hatással bíró „iparvédelmi egyoldalúságok” is, hogy például az import szőget és kapát 200%-os vám terhelte.) Az 1920-as éveket így az állami gazdaságpolitika szempontjából a háború előtti időszakhoz hasonlóan a tudatos iparfejlesztés jellemezte, ami az agrárius körök meg-megújuló támadásait váltotta ki.⁷

Bizonyos visszalépés vagy legalábbis rezerváltság jellemezte Bethlen gazdaságpolitikáját az állami beavatkozás mértékének a tekintetében is. Az első világháború alatt — hasonlóan más hadviselő országokhoz — Magyarországon is hadigazdálkodás alakult ki. Ez az állami beavatkozás minden addiginál erőteljesebb formáját jelentette. A szélsőjobboldal ennek fönntartását, sőt kiterjesztését, azaz egy szigorúan kötött gazdálkodás tartós működtetését követelte. Bethlen ezzel szemben már kormányalakításkor kijelentette, hogy „A gazdasági szabadságból fejlődik igazán a gazdasági erő”, s hogy a „verseny az egyedüli, mely a jó és jobb között a jobbat hozza felszínre”.⁸ A korábban bevezetett piac- és forgalomkorlátozó intézkedések legtöbbször (például a gabonafélék ármaximálását, a külkereskedelem és a pénzforgalom korlátozását stb.) viszont fokozatosan felszámolta. A kor általánosan szokásos beavatkozási formái (bizonyos gazdasági ágazatok szubvencionálása, állami beruházások, vámrendelkezések stb.) természetesen megmaradtak. Ezen túlmenően azonban a magántulajdonra alapuló piaci versenygazdaság mechanizmusai szabadon érvényesülhettek.⁹

Az ipartámogatásért és az állami beavatkozás visszafogásáért a szélsőjobboldal, sőt bizonyos agrárius körök is Bethlent és kormányát újra és újra a „nemzeti érdekek” elárulásával és a „zsidó plutokrata” érdekek kiszolgálásával vádolták.¹⁰ A valóság ezzel szemben az volt, hogy a trianoni békeszerződés teremtette helyzet következtében a magyar ipar talpraállása tudatos állami támogatás nélkül elképzelhetetlen volt. De szükségesnek tartotta az iparfejlesztést Bethlen azért is, mert abban egy olyan eszközt látott, amellyel a magyarányú mezőgazdasági munkanélküliség a földbirtokviszonyok radikális megváltoztatása nélkül is enyhíthető. Az a körülmény, hogy a hagyományos agrár-merkantil ellentétben személy szerint többé nem volt érdekelt, feltehetően megkönnyítette Saulusból Paulussá válását.

⁷ Andrew C. Janos 1982. 218—222.

⁸ Gróf Bethlen István 1933. I. köt. 159., 162.

⁹ Berend T. Iván—Ránki György 1966. 67.

¹⁰ Nemes Dezső és Karsai Elek 1956. 314.

„Politikai filozófiája” ezzel szemben nem vagy csak sokkal kevésbé változott. Ezményképe továbbra is a parlamentarizmus 19. századi formája, azaz a népképviselést korlátozott érvényesülése volt, s fenntartotta a történelmi vezető rétegek irányító szerepének szükségességéről vallott nézeteit is. „...Egy nemzetnek szüksége van azokra az intelligens vezető osztályokra, amely vezető osztályok nemzeti érzésük, tradíciójuk, tudásuk, tapasztalatuk, hazafiságuk folytán predesztinált vezetői a nemzetnek. Egy nemzet életében a független vagyoni léttel bíró intelligens osztályok nem nélkülözhetők” — mondotta 1925-ben, az új választójogi törvény megalkotása idején.¹¹ Az „intelligens vezető osztályok” gerincének, tömörítő magvának változatlanul a történelmi elitet tartotta, amely — mint írta — „ma is ... az ország legvagyonosabb, legfüggetlenebb, legműveltebb, nyelvismereténél fogva megfelelő külföldi összeköttetések fölött rendelkező és legtágabb látókörrrel bíró rétegeihez tartozik”. És amelynek ennél fogva „Fennállása és részvétele ... a közügyek intézésében a nemzet jövője és egészséges fejlődése, a közélet stabilitása szempontjából erős garancia és mindenképpen óhajandó, mert szerepét mások ma még ugyanolyan képességekkel betölteni nem tudnák.”¹²

A parlamentarizmushoz és alkotmányosságához, ám ugyanakkor a történelmi elitizmushoz való ragaszkodás az 1920-as évek elején sajátos kétfrontos harcot tett szükségessé. Szembe kellett fordulnia Bethlennek — s a háború előtti helyzethez képest ez új jelenség volt — azokkal a szélsőjobboldali törekvésekkel, amelyek a korlátozott, ám mégis a nyilvánosság és a pártok pluralizmusán alapuló parlamentarizmust magát akarták felszámolni, s az olasz minta alapján vagy attól függetlenül diktatórikus kormányrendszert akartak bevezetni. Velük szemben Bethlen az alkotmányosság hagyományos intézményeit, a parlamentet, a parlamentnek felelős kormányt, a többpártrendszert, a sajtó pluralizmusát stb. védte, s az Olaszországtól kapott külpolitikai támogatás ellenére végül kijelentette: „Nincs tehát itt szükség semmiféle faszizmusra”.¹³

A háború előtti helyzethez hasonlóan harcolnia kellett azonban azokkal az erőkkkel is, amelyek a korlátozott, 19. századi értelemben felfogott parlamentarizmus kiszélesítésére, demokratizálására törekedtek. Velük szemben azzal érvelt, hogy a mechanikus többségi elv, azaz az alsóbb társadalmi rétegek egyenlő politikai jogokkal való felruházása a „nyers tömegek uralmához” vezet, és „azok az országok, ahol a tömegek uralma válik úrrá az egész nemzet felett, a pusztulásnak vannak kitéve”.¹⁴ Hogy álláspontját igazolja és a demokratikus korszakhoz igazítsa, Bethlen élesen szembeállította a liberalizmust és a radikalizmust. Előbbit ismételtelen „hatalmas alkotó tényezőként” és „igazi demokráciaként” jellemezte, az utóbbit pedig a „rombolással” azonosította és a liberalizmus „fattyúhajtásának” nevezte.¹⁵ A fogalmakkal való játékban olykor elment addig, hogy saját konzervativizmusát identifikaálta „igazi demokráciaként”.¹⁶

Bizonyos fokú demokratizálás, így például a választójog kiterjesztése elől persze többé egyszerűen nem lehetett kitérni. (Az 1918 előtti 6%-kal szemben 1922-től az összlakosság 29%-a szavazhatott, s ez többek között a törvényhozó testület bizo-

¹¹ *Gróf Bethlen István* 1933. II. köt. 57.

¹² Uo. 43.

¹³ *Szózat*, 1922. nov. 21. Gróf Bethlen István nagy beszéde Hódmezővásárhelyen.

¹⁴ *Gróf Bethlen István* 1933. I. köt. 228.

¹⁵ Uo. 258.

¹⁶ *Gróf Bethlen István* 1925. 12.

nyos fokú demokratizálásához is vezetett.¹⁷ Azt azonban sikerült Bethlennek elérnie, hogy a választópolgárok több mint kétharmada választójogát továbbra is csak nyíltan gyakorolhatta. A nyílt körzetek választási eredményei így nem annyira a lakosság akaratát, hanem inkább a végrehajtó hatalom hatékonyságát mutatták. S ez mindig elérte azt a szintet, hogy a kormánypárt abszolút parlamenti többséget szerezzen.

A részben nyílt választójoghoz más antidemokratikus intézkedések (a Kommunista Párt törvényen kívül helyezése, faji szempontok érvényesítése az egyetemi felvételeknél, a sajtószabadság és az egyesületi és gyülekezési jogok bizonyos korlátozásai) is társultak. Bethlen kizárólagos párt- vagy kormány-diktatúrájáról azonban mindezek ellenére egyoldalúság és a fogalmakkal való játék lenne beszélni. Ennek számos alkotmányos és gyakorlati akadálya volt. Ezek közül legfontosabbnak a nyilvánosság tudatosan megőrzött pluralizmusát, s ezen belül a bal- és a jobboldali ellenzék sajtóban és a parlamentben egyaránt „engedélyezett” kritikáját tarthatjuk. Az ellenzék a hatalomra kerülés esélye nélkül, a problémákat és a különböző érdekeket egyszerűen csak felszínre hozva és napirenden tartva is törvényességre és az érdekek folyamatos egyeztetésére készítette a kormányt.

Tíz éves miniszterelnöksége alatt Bethlen mindvégig éberén őrködött azon, hogy a politikai hatalom töretlenül a történelmi elit kezében maradjon. (Változás legfeljebb annyi történt, hogy az arisztokrácia részvételi aránya és befolyása a törvényhozó és végrehajtó szervezetben valamelyest csökkent, a dszentrié pedig növekedett.) Tudatában volt azonban annak is, hogy pusztán politikai és adminisztratív eszközökkel ez nem biztosítható. Ezért arra törekedett, hogy a politikai hatalomból részben vagy egészben kizárt középső és alsó társadalmi rétegeket egy átgondolt szociálpolitikával a rendszer bázisává tegye vagy legalábbis semlegesítse. 1918 előtti agrárius szociálprotekciónizmusa ilyen értelemben az egész társadalmat átfogni próbáló konzervatív szociálpolitikává szélesedett. E szociálpolitika legfontosabb elemei — az agrár és merkantil érdekek egyeztetésére törekvő gazdaságpolitikán túlmenően — a következők voltak: — a köztisztviselők és közalkalmazottak jólétének és biztonságának megteremtése és ezáltal politikai támogatásuk megszerzése a legkülönfélébb eszközökkel (fizetésemelések, nyugdíj, preferenciák biztosítása az egyetemi felvételeknél és az ösztöndíjak elosztásánál),

— a közép- és gazdagparasztság támogatásának biztosítása a szabad terményforgalom helyreállításával és reprezentánsaik fokozottabb bevonásával a közigazgatás alsó- és középfokú szerveibe, valamint a parlament és a kormány munkájába is,

— a tőkeszegény kisiparosság politikai támogatásának megszerzése hitelszükségeik biztosításával és állami megrendelések juttatásával,

— az ipari munkásság szociális és politikai radikalizmusának mérséklése és részben eredményes kísérlet lojalitásának megszerzésére a társadalombiztosítás modern rendszerének kiépítésével, különböző munkajogi és egészségvédelmi intézkedésekkel, valamint a titkos szavazás garantálásával a városi (ipari) körzetekben,

¹⁷ A képviselőház (nemzetgyűlés) összetétele 1910—1939 (%)

	1910	1920	1922	1926	1931	1935	1939
arisztokraták	14,9	5,3	10,3	8,1	11,4	9,7	7,0
parasztok	1,2	14,9	7,4	3,6	2,8	2,0	7,4
szociáldemokraták	0,0	0,0	9,9	5,7	5,7	4,4	1,6

Forrás: Képviselőházi és nemzetgyűlési almanachok. Bp. 1910—1940.

— a szegényparasztság lecsendesítése és semlegesítése mérsékelt földreformmal, házhelyek juttatásával és családi házak építését elősegítő intézkedésekkel.¹⁸

Ez a szociálpolitika a húszas évek második felére jelentős eredményeket mutatott fel a konzervatív uralkodó rétegekkel, illetve kormányzati rendszerrel szembeni társadalmi ellenállás mérséklése és kanalizálása terén. Valószínűleg nem nagy túlzás tehát Bethlen egyik liberális kritikusanak, Madarassy Beck Gyulának az a megállapítása, hogy a húszas évek második felében „tényleg Bethlen-párti volt az országnak igen tekintélyes többsége”, s hogy ebben az időszakban egy „titkos és széles körű választás is Bethlen Istvánnak biztosított volna majoritást a parlamentben”.¹⁹ Pillanatok alatt megfordult azonban az ország hangulata akkor, amikor a gazdasági világválság hazai jelentkezése következtében a nemzeti jövedelem növekedése megállt, majd visszazuhant, s az állami szociálpolitika addigi forrásai eldugultak. Az új helyzetben a társadalom minden régi ellentéte kiújult, s ez Bethlent lemondásra, visszavonulásra készítette.

Az 1929—33-as gazdasági világválság, s az állami beavatkozás ezzel kapcsolatos világméretű térnyerése Bethlent megerősítették abbéli hitében, hogy a 19. századi „laissez faire” típusú liberális gazdasági modellhez többé nem lehet visszatérni. „... a korlátlan szabadverseny helyét a kompromisszumok, a megegyezések útja, s annak segítségével a szervezett gazdálkodás” foglalja el, melyet a „kitervelő, ellenőrző és vezető kollektív akarathoz kell szabályozni” — reagált az új helyzetre 1934-ben.²⁰ Ismételen nagy elismeréssel szólt az észak-amerikai New Deal-ről, s általában az „irányított gazdaságról”. A magántulajdont, a vállalkozás szabadságát és a verseny lehetőségét azonban továbbra is a gazdaság alapvető működési feltételeinek tartotta. A magángazdaságok konkurenciája nélküli állami kollektívizmus — írta — „mindig levegőben lógó elmélet fog maradni”, s a gyakorlatban mindig működésképtelennek fog bizonyulni.²¹

Az irányított magángazdaság koncepciójához az állami szociálpolitika olyan feladatköreit társította, amelyeknek a maguk teljességében csak a háború utáni „jóléti államok” tudtak megfelelni. „... a nemzet minden munkás szorgalmas és törvénytisztelő fiának nemcsak arra van igénye, hogy önmagát és családját tisztességesen eltarthassa, hogy emberhez méltó életmódot folytathasson és munkája olyan bérben részesüljön, amelyből takarékos életmód mellett még szerény vagyont is gyűjthet, hanem arra is, hogy az állam és a gazdasági élet úgy rendeztessék be, hogy baleset, betegség, rokkantság és öregségből származó munkaképtelenség, valamint vétkes munkanélküliség ellen kellő védelemben legyen a vagyontalanoknak részük, hogy szellemi és egyéb tehetségüknek megfelelően semmiféle művelődési lehetőségtől vagy felemelkedéstől a társadalmi ranglétrán elzárva ne legyenek” — mondta erről utolsó (1941-es) nyilvános beszédében.²²

Az irányított magángazdaság koncepcióját a kor ideológusainak és politikusainak a többsége a liberális intézményi struktúra felszámolásának, illetve korporatív jellegű átalakításának a programjával kötötte össze. A magyar vezetők közül ez jellemezte például Gömbös Gyula, Imrédy Béla és Teleki Pál törekvéseit is. Bethlen

¹⁸ Kovrig Béla év nélkül. 2. köt. 134—162.

¹⁹ Báró Madarassy-Beck Gyula (1929) 14.

²⁰ Gróf Bethlen István: Hagyomány és forradalom a politikában. Magyar Szemle, 1934. febr. (XX. köt. 2. sz.) 113.

²¹ Uo. 112.

²² Gróf Bethlen István: Korunk uralkodó eszméi és báró Eötvös József. Gépirat 28. — Bethlen előadását a korabeli magyar lapok csak kivonatolva közölték. Az autentikus szöveg az angol külügyi levéltárban található. Public Record Office. FO 371/26 603 (4271/123/21).

esetében azonban a legcsekélyebb mértékben sem mutatható ki egy ilyen összefüggés. Amikor — a 30-as évek első felében — Gömbös miniszterelnök a német és az olasz példa alapján egy fasiszta típusú tömegpárt megszervezését, valamint a parlament érdekképviseleti jellegű átszervezését fontolgatta és ezzel összefüggésben felvetette a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek felszámolását, továbbá a baloldali sajtó likvidálását is, Bethlen határozottan szembefordult ezekkel a tervekkel. Már idézett 1934-es előadásában azt igyekezett bizonyítani, hogy minden tartós szellemi és politikai irányzat a legfejlettebb népektől, Európában tehát Nyugatról indul ki. A 20. századi „pártdiktatúrák” ezzel szemben Kelet- vagy Közép-Európában keletkeztek, amelyek nemcsak, hogy általánossá nem válhatnak, hanem az életrekelésüket előidéző efemer körülmények elmúltával maguk is meg fognak szűnni.²³ Én tehát — jelentette ki — „az ezeréves magyar tradíció alapján állok és nem kérek sem a nyaklónélküli nyugati demokratikus fejlődésből, de nem kérek semmiféle diktatúrából sem.”²⁴ A későbbiekben ugyanerről a platformról támadta Imrédy Béla antiparlamentáris törekvéseit és barátja, Teleki Pál neokatolikus-korporatista ideológiáját és tervezett alkotmányreformját. Nagyon határozottan lépett vel a zsidótörvények ellen is, amelyeket az állampolgári egyenlőségen és egyenjogúságon esett elfogadhatatlan és megengedhetetlen sérelmeknek tartott.²⁵

A 30-as évek közepétől kibontakozó kül- és belpolitikailag egyaránt új helyzetben Bethlen politikai helyiértéke jelentős mértékben módosult. Miniszterelnöksége idején — eltekintve a 20-as évek első egy-két évétől — tulajdonképpen politikai ellenfele a demokrata baloldal volt. A 30-as évek második és a 40-es évek első felében viszont az antiparlamentáris szélsőjobboldal foglalta el ezt a helyet. A demokrata baloldal ugyanakkor szövetségesévé vált. Mindebből azonban tévedés lenne azt a következtetést levonni, hogy Bethlen maga is demokrata lett. Erről szó sem volt. Szövetségük valójában a szélsőjobboldallal, illetve a fasizmussal szembeni pillanatnyi vélemény- és érdekezésszerű platformján alakult ki, ami nem jelentette a két fél jövőképeinek azonosságát. A demokraták kormányzati eszménye (még ha ezt egyes csoportjaik részletkérdésekben különbözőféleképpen is képzeltek el) a nyugati típusú polgári demokrácia volt. Bethlené viszont továbbra is az 1920-as években újjáformált 19. századi antidemokratikus-elitista parlamentarizmus. Az első világháború után kialakult tömegdemokráciákat ezért változatlanul „beteg és elfajult demokráciáknak” tartotta és úgy vélte, hogy a merev többségi elv a jövőben is „bizonyos korrektúrákra szorul”.²⁶ Mivel ez az arisztokrácia és a birtokos nemesség privilégizált helyzetének a végét jelentette volna, képtelen volt megbékélni egy komoly földreform gondolatával is.²⁷

Mindebből következett, hogy Bethlen a háború utáni politikai kibontakozást is meglehetősen szűk keretek között képzelte el. Az új kormányt például még 1943 és 44 fordulóján is kizárólag polgári politikusokból kívánta létrehozni és a szociáldemokraták bevonásával csak feltételesen számolt. 1944 végére a külpolitikai fejlemények és a hadihelyzet alapján tudomásul vette, hogy a szociáldemokraták, sőt a kommunisták aktív részvétele nélkül a kibontakozás nem képzelhető el. Ám a magántulajdon alapján álló különböző pártokkal szemben a két munkáspártnak továbbra is alárendelt szerepet szánt. Ismeretes, hogy az események nem így alakultak. Bethlen

²³ *Gróf Bethlen István: Hagyomány és forradalom a politikában.* id. cikk. 105.

²⁴ *A Reggel*, 1934. jan. 29. 2.

²⁵ *L. Nagy Zsuzsa* 1986, 86—139.

²⁶ *Gróf Bethlen István: Korunk uralkodó eszméi és báró Eötvös József.* id. gépirat 27—29.

²⁷ Országos Levéltár K. 510. A képviselőház bizottsági jegyzőkönyvei. 1936. febr. 25. (13. csomó) Szinai Miklós és Szűcs László 1972. 356—362.

ezért már 1944 decemberében a politikai passzivitást választotta, s a Szovjetunió, az új magyar kormány és a Kommunista Párt együttműködési ajánlatait ismételtelen elutasította.²⁸ Mint konzervatív ellenzéki, a nyugat-európai polgári demokráciákban valószínűleg játszhatott volna valamilyen szerepet. A kelet-európai népi demokráciák politikai sakktábláján azonban nem volt hely a számára.

IRODALOM

- Barend T. Iván—Ránki György*
1966 Magyarország gazdasága az első világháború után 1919—1929. Budapest.
- Gróf Bethlen István*
1906 Emlékbeszéd gróf Károlyi Sándor felett. Marosvásárhely.
1912¹ A siófoki gazdaggyűlés előestéjén. Budapest.
1912² Magyar birtokpolitika. In.: Bizony László: A keleti határról. Budapest.
1913 A magyar birtokpolitika feladatai Erdélyben. Budapest.
1925 Magyarország az új Európában. Budapest.
1933 Beszédei és írásai 1—2. kötet. Budapest.
- Janos, C. Andrew*
1982 The Politics of Backwardness in Hungary. Princeton.
- Korom Mihály*
1981 Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet 1944—1945. Budapest.
- Kovrig Béla*
év nélk. Magyar társadalompolitika 1920—1945. 1—2. köt. New York.
- L. Nagy Zsuzsa*
1986 Liberális pártmozgalmak 1931—1945. Budapest.
- Nemes Dezső—Karsai Elek* (szerk.)
1956 Iratok az ellenforradalom történetéhez. 1919—1929. 2. köt. Budapest.
- Báró Madarassy-Beck Gyula*
1929 Quo vadis domine Bethlen? Budapest.
- Romsics Ignác*
1987 Gróf Bethlen István politikai pályája, 1901—1921. Budapest.
- Szinai Miklós—Szűcs László*
1972 Horthy Miklós titkos iratai. Budapest. 4. kiadás.
- Vas Zoltán*
1980 Viszontagságos életem. Magvető Kiadó, Budapest.

²⁸ *Vas Zoltán* 1980. 741—743. és *Korom Mihály* 1981. 318—320.